

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347.441.83:341.223

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.1>

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

член-кореспондент НАПрН України

ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

Білошкурський Микола Миколайович,

здобувач I (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету цивільної та господарської юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0009-0003-2945-6749

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КОНВАЛІДАЦІЇ НЕДІЙСНИХ ПРАВОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ТА «СІРІЙ ЗОНІ»

Постановка проблеми. Внаслідок російсько-української війни, яка розпочалася агресією Російської Федерації на суверенну територію України в лютому 2014 року на сході та півдні нашої держави, в Україні до початку 2022 року тимчасово окупованими були 43,3 тис. км² або 7,2 % території в межах Автономної Республіки Крим та східних частин Донецької і Луганської областей [1]. Після повномасштабного вторгнення ворога 24 лютого 2022 року, площа тимчасово окупованих агресором територій на кінець 2022 року сягнула майже 125 тис. км² (21 %), а станом на початок 2023 року збройними силами України було звільнено понад 16 тис. км² і окупована територія зменшилася до близько 109 тис. км² (18 %) [2, с. 4]. У 2024 році, за підрахунками, висвітленими у звіті американського Інституту вивчення війни, з 1 січня до 1 квітня 2024 року, лише за візуальними доказами, можна констатувати, що мілітарні та парамілітарні угруповання Російської Федерації здійснили окупацію ще близько 305 км² української території [3, с. 1–2].

Не з'ясованим остаточно залишається питання чисельності населення, яке постійно проживає там, включно з «сірою зоною». Лише за даними російської ЦВК, станом на лютий 2024 року на територіях, окупованих після повномасштабного вторгнення, мешкало близько 4,5 млн. виборців. Одночасно, згідно даних МВС країни-агресора, станом на січень 2024 року кількість населення

окупованих територій становила 3,2 млн людей [4]. Зрозуміло, що наразі здійснити перевірку даних, отриманих від уповноважених органів країни-ворога неможливо. Ще більш примарними є дані про населення на тимчасово окупованих територіях з 2014 до 24 лютого 2022 року, тобто, на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим. Інформацію щодо населення у цих областях ворог не поспішає надавати, а ту, яка й з'являється – можна вважати такою, що не відповідає дійсності.

Ведучи мову про території, окуповані після 24 лютого 2022 року і про населення яких ворог надав інформацію, усвідомлюючи всі обставини конфлікту, еміграцію населення цих областей у зв'язку з воєнними діями, а також, враховуючи, що лише за інформацією Міністерства Фінансів України, станом на 1 лютого 2022 року, за 23 дні до початку повномасштабної фази вторгнення, на цих територіях сумарно мешкало понад 2,6 млн [5; 6], а саме – понад 1 млн. у Херсонській області [5] та понад 1,6 млн у Запорізькій області [6], є підстави вважати, що й нині на окупованих територіях після 24 лютого 2022 року знаходиться значно менше людей, ніж стверджують органи влади Російської Федерації, проте навіть справжні статистичні дані є значними. Зрозуміло, що така кількість населення, навіть попри окупацію, та, незважаючи на умови воєнних дій та

воєнного стану, буде намагатися продовжувати реалізовувати свої приватні права.

Відтак в умовах воєнного стану, у зв'язку з тимчасовою окупацією Російською Федерацією значних обсягів українських територій, зі значною чисельністю населення, а також через постійний рух «сірої зони», у зв'язку з наступами як ворога, так і контрнатупами сил оборони України, особливої актуальності набуває проблематика реінтеграції тимчасово окупованих територій у правовому полі. Зокрема, особливо чутливими є юридичні аспекти реалізації приватних прав осіб на тимчасово окупованих територіях та/або в «сірій зоні», де учасники цивільних відносин, як правило, не дотримуються цивільного законодавства України.

Подібна до запропонованої проблематика порушувалася у Проєкті Закону «Про засади державної політики перехідного періоду» від 09.08.2021 р. № 5844 [7], у якому особлива увага приділялася, зокрема, безпосередньо конвалідації нікчемних правочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях. Після того, як Проєкт Закону втратив свою актуальність через повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року Російської Федерації на суверенну територію України, проєкт було відкликано, а проблематика так і не знайшла належного відображення в жодному із законопроектів чи інших нормативно-правових актів воєнного періоду. Тому, як для правозастосовної практики, так і для теоретичних досліджень, актуалізується проблема реалізації механізму конвалідації недійсних правочинів, учинених на окупованих територіях або у «сірій зоні».

Стан дослідження теми. Тема конвалідації недійсних правочинів не нова, подібну проблематику неодноразово висвітлювали у своїх працях як іноземні, так і українські вчені-правники. Так, колектив авторів на чолі з А. Дудашем (A. Dudás), у межах свого аналізу правових систем європейських країн, досліджують, у тому числі, як працює конвалідація у цих країнах. У результаті проведених порівняльно-аналітичних досліджень, автори стверджують, що більшість європейських правових систем дозволяють договорам, які не були укладені в належній формі, «одужати», тобто, у більшості країн Європи існує процес конвалідації недійсних договорів.

Звичайним способом визнання договору, укладеного з порушенням форми, дійсним є виконання сторонами своїх зобов'язань. Щодо умов, за яких допускається конвалідація, у різних право-

вих системах існують значні відмінності. З одного боку, законодавства деяких країн не визнають договір з дефектами форми недійсними, а просто забороняють інші докази зобов'язань сторін у разі виникнення спору, крім договору, укладеного в письмовій формі. З іншого боку, Цивільний кодекс Французької Республіки передбачає, що зобов'язання за договором, що перевищує певну суму, можуть бути доведені лише приватним, підписаним, або засвідченим актом [8, с. 255–256].

А. Юхас (Á. Juhász), під час аналізу угорського цивільного законодавства та висвітлення питань щодо тлумачення та договірних питань, а також часткової недійсності правочинів (контрактів) в угорському приватному праві, зауважував, що навіть у випадку неправильного тлумачення правочину чи його нікчемності, угорське цивільне право передбачає можливість конвалідації подібного правочину у випадку, коли він був виконаний і його виконання було прийнято у тій самій мірі, у якій його виконали [9, с. 29–30].

А. Коструба, досліджуючи правові механізми поновлення прав суб'єктів дефектних правочинів, зазначає, що переважна більшість правочинів, які мають дефекти форми, можуть бути конвалідовані судом або будь-якими іншими учасниками цих цивільних правовідносин. Крім того, у деяких випадках така конвалідація може проходити автоматично, шляхом мовчазної згоди учасників цивільно-правових відносин, зокрема, шляхом надання кореспондуючих відомостей, що слугуватимуть підтвердженням існування правочину [10, с. 173].

О. Погребняк, досліджуючи конвалідацію нікчемних правочинів, констатує, що конвалідація одностороннього правочину судом можлива лише у тому випадку, якщо правочин відповідає справжній волі особи, яка його вчинила, а нотаріальному посвідченню правочину перешкоджала обставина, яка не залежала від її волі. Крім того, дослідниця вважає, що суди повинні перевіряти, чи підлягав правочин нотаріальному посвідченню, чому він не був нотаріально посвідчений, чи дійсно ухилялася сторона від його посвідчення і чи немає підстав для визнання такого правочину, нікчемним [11, с. 141].

А. Нижний, досліджуючи деякі аспекти конвалідації нікчемних цивільно-правових договорів, укладених з порушенням обов'язкової форми, дійшов висновку, що українське законодавство потребує вдосконалення, зокрема, на його думку, у ч. 2 ст. 218 Цивільного кодексу України

необхідно усунути усі неточності для покращення регулювання конвалідації нікчемних договорів [12, с. 78].

К. Бус вважає, що конвалідація – це як «механізм узаконеного зцілення» недійсного правочину та конструктивного відновлення прав і власних інтересів учасників цивільних правовідносин, який необхідно відмежовувати від інших способів захисту договірних зобов'язань. Таке бачення, зазначає вона, інтерпретує «конвалідацію» недійсних правочинів у двох розуміннях:

По-перше, як процедуру чи механізм «узаконеного зцілення» недійсного правочину;

По-друге, як спосіб захисту прав та охоронюваних інтересів учасників договірних правовідносин [13, с. 83].

Загалом маємо констатувати, що, попри наявність наукових розвідок правознавців, присвячених різним аспектам проблеми конвалідації, саме конвалідація правочинів, учинених на окупованих територіях, у тому числі у «сірій зоні», внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ на суверенну територію України, досі залишається малодослідженою і потребує детального вивчення.

Мета статті полягає у дослідженні проблеми конвалідації недійсних правочинів (у тому числі, договорів), вчинених на окупованих територіях та у «сірій зоні», вдосконалення правозастосовної практики та юридичних процедур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «правочин», як і механізм «конвалідації недійсних правочинів», не були відомі вченим-правникам Стародавнього Риму. Натомість, римські юристи користувалися терміном «negotium» який був близьким до сучасного поняття «правочин» та означав або «ведення судової справи», або «торгівельну угоду», або зазначався як «оплатний правочин» тощо [14, с. 51–52]. У Стародавньому Римі negotia juris належав до юридичних фактів, які називали юридичними діями [15, с. 81]. З часом римські правознавці почали вживати загальне поняття «договору» (наразі – підвид правочину), який поділявся на «contractus» (договір з позовним захистом) та «pactum» (договір, як правило, без позовного захисту) [16, с. 23]. Набувши своїх основних рис ще у римському приватному праві, нині правочин слугує одним з найбільш важливих елементів правового механізму сучасного інформаційного суспільства [17, с. 93].

Ведучи мову про механізм конвалідації недійсних правочинів у римському праві, слід зау-

важити, що у Стародавньому Римі правочини, вчинені під примусом, визнавали дійсними, пояснюючи це тим, що «хоча і під примусом, але волю висловив», або дослівно – «Coactus tamen volui» [18, с. 378].

Для характеристики сучасного бачення понять «правочин» та «конвалідація» звернімося до законодавства, а саме, Цивільного Кодексу України (Надалі ЦК України). Згідно зі ст. 202 ЦК України, правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну, або припинення цивільних прав та обов'язків [19]. Правочини можуть бути односторонніми (видача довіреності, публічні обіцянки винагороди тощо) та двосторонніми, серед яких найпоширенішими є договори (рис. 1).

Відповідно до ст. 215 ЦК України, правочини можуть бути недійсними, якщо їх недійсність встановлена законом (нікчемні правочини). У такому випадку доведення недійсності судом не вимагається [19].

Щодо конвалідації недійсних правочинів – як такої, то пряме закріплення поняття «конвалідація» в українському законодавстві відсутнє, але ЦК України містить норми, які фактично відсилають до цього юридичного прийому. Зокрема ч. 2 ст. 218 ЦК України зазначає, що «якщо правочин, недійсність якого встановлена законом, у разі недодержання вимоги щодо письмової норми, вчинений усно і одна із сторін вчинила дію, а друга сторона підтвердила її вчинення, зокрема шляхом прийняття виконання, такий правочин у разі спору може визнаватися судом дійсним» [19], що і можна трактувати як приклад конвалідації.

Відповідно до ч. 2 ст. 219 ЦК України, попри те, що при вчиненні правочину не було додержано вимоги щодо обов'язкового нотаріального посвідчення і, хоч правочин вважається нікчемним, суд все одно може визнати його дійсним, якщо буде

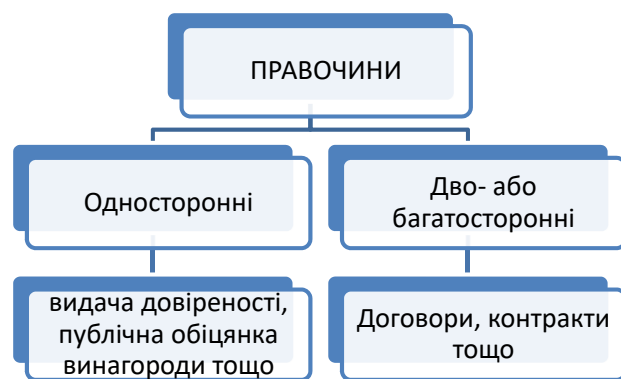

Рис. 1. Види правочинів залежно від кількості сторін

встановлено, що він відповідав справжній волі особи, яка його вчинила, а посвідченню цього правочину перешкоджали обставини, що не залежали від її волі [19], що також є прикладом конвалідації.

Подібна норма міститься також у ч. 2 ст. 220 ЦК України: «Якщо сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна із сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У цьому разі наступне посвідчення договору не вимагається» [19]. Вказівки на конвалідацію можна знайти і в інших статтях ЦК України, наприклад, у ч. 2 ст. 221, яка стосується правових наслідків вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності. Зокрема, у цій статті передбачається, що у разі відсутності схвалення цього правочину батьками чи усиновлювачами, він є нікчемним, але там же зазначається, що на вимогу заінтересованої особи суд може визнати правочин дійсним, якщо буде встановлено, що вчинений він був на користь малолітньої особи [19]. За таким самим принципом побудована і ч. 2 ст. 224 – у випадку вчинення правочину без дозволу органу опіки та піклування, хоч такий правочин і є нікчемним, за вимогою заінтересованої особи, суд може визнати такий правочин дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідає інтересам фізичної особи, над якою встановлено опіку або піклування [19]. Також, відповідно до ч. 2 ст. 226 ЦК України, якщо правочин був вчинений недієздатною фізичною особою, то, попри нікчемність такого правочину, за вимогою опікуна недієздатної фізичної особи, що вчинила правочин, суд може визнати такий правочин дійсним, якщо буде встановлено, що правочин був вчинений на користь недієздатної фізичної особи [19].

Крім того, на думку О. Синегубова, можна виокремити щонайменше шість статей ЦК України, у яких містяться умови конвалідації нікчемних правочинів [20].

На основі аналізу викладених положень українського цивільного законодавства можна дійти висновку, що конвалідація правочину – це надання недійсному, у першу чергу нікчемному, правочину статусу дійсного, шляхом судового розгляду, у зв'язку з різними обставинами, (повним, або частковим виконанням умов правочину, у зв'язку з тим, що правочин було вчинено на користь малолітньої особи, фізичної недієздатної особи тощо).

Слід зазначити, що термін «конвалідація» вживається у судовій практиці. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду, у справі № 305/1468/16-ц від 18 серпня 2021 року постановив, що «визнання дійсним дво- чи багатостороннього правочину (конвалідація) на підставі ч. 2 ст. 218 та ч. 2 ст. 220 ЦК України допускається виключно для нікчемних правочинів (для яких недотримання письмової форми або недотримання письмової форми з відсутністю нотаріального посвідчення зумовлює їх нікчемність)» [21].

Враховуючи викладене, перейдемо до аналізу проблемних аспектів конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні» та на тимчасово окупованих територіях.

1. Проблемні аспекти конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні»

Передусім, зауважимо, що, як такого, загальноприйнятого терміну «сіра зона» не існує. Погляди науковців різняться, сили оборони кожної держави позначають прифронтову зону різними термінами, у тому числі й цим. У нашому дослідженні термін «сіра зона» розуміємо як територію, що знаходиться між тимчасово окупованими Російською Федерацією територіями та територіями, що знаходяться під контролем України. На такій території постійно тривають воєнні дії, вона переходить під владу то однієї то іншої сторони конфлікту, у зв'язку з чим її статус постійно змінюється.

Розглянемо далі проблеми реалізації особами приватних прав у вигляді вчинення правочинів на територіях «сірої зони», а також конвалідацію таких правочинів. Слід зауважити, що у зв'язку з постійними воєнними діями у «сірій зоні», а також з тим, що така територія де-факто не має постійної влади, оскільки постійно переходить з окупації під контроль сил оборони України і навпаки, дотримання умов ЦК України під час учинення правочинів ускладнюється. Так, через об'єктивні чинники, якими, зокрема, є воєнні дії, особа, не завжди може виконати умови цивільного законодавства: наприклад, не завжди може скористатися послугами нотаріуса для нотаріального посвідчення правочину, тим самим порушуючи, положення ст. 209 чи ст. 1248 ЦК України тощо [19]. У зв'язку з тим, що на цих територіях органи місцевого самоврядування не завжди діють – ускладнюється виконання ст. 1251 ЦК України, ст. 1252 ЦК України [19]. Так само, не завжди правочин може вчинятися у письмовій

формі, навіть попри те, що ЦК України зобов'язує чимало правочинів учинених саме письмово, а не усно. Тобто, дотримання положень, наприклад, ст. 208 ЦК України [19] теж не завжди можливе з об'єктивних причин. Аналогічно, через згадані обставини, неможливою є державна реєстрація правочинів, (ст. 210 ЦК України) [19]. Майже неможливою є державна реєстрація заповітів, спадкових договорів, спадкових справ у спадковому реєстрі, чим порушуються положення постанови Кабінету Міністрів від 11 травня 2011 року № 491 «Про затвердження порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі» [22]. У зв'язку з цим, правочини, учинені в «сірій зоні», часто є нікчемними, а тому потребують конвалідації.

Загалом, проблема невідповідності ЦК України вчинених у «сірій зоні» правочинів, є вирішуваною. Зокрема, якщо вчиненню правочину у письмовій формі, та/чи його нотаріальному посвідченню тощо перешкождали об'єктивні чинники, зокрема воєнні дії, або відсутність нотаріуса чи іншої посадової особи, то такі правочини доцільно визнавати дійсними, тобто проводити конвалідацію, якщо їх зміст відповідає внутрішній волі особи чи осіб, які їх вчиняли. Такої самої думки і О. Погребняк, яка вважає, що конвалідація одностороннього правочину судом можлива у тому випадку, якщо правочин відповідає справжній волі особи, яка його вчинила, а нотаріальному посвідченню правочину перешкождала обставина, яка не залежала від її волі [11, с. 141].

У згаданих випадках важливо довести, що нотаріальному посвідченню правочину, вчиненню його у письмовій формі тощо перешкождали безпосередньо об'єктивні причини. Так, якщо правочин був вчинений без нотаріального посвідчення у зв'язку з відсутністю нотаріуса, або у зв'язку з неможливістю скористатися послугами нотаріуса через ведення військових дій, сторони повинні довести, що вони дійсно не мали такої змоги, а не просто не скористалися наявною можливістю.

Більш серйозною є проблема доведення того, що правочин відповідав внутрішній волі всіх сторін. У зв'язку з тим, що у «сірій зоні» ведуться постійні бойові дії, істотно зростає ризик загибелі людей. А у випадку, якщо хоча б одна зі сторін загине внаслідок воєнних дій, чи навіть, якщо помре з інших причин, доведення того, що вчинений правочин відповідав волі небіжчика – важко. Наприклад, у випадку, якщо помирає особа, яка

уклала заповіт та не посвідчила його у нотаріуса через об'єктивні чинники, подальша конвалідація такого заповіту ускладнюється. Ще більші труднощі можуть виникнути, якщо котрась із зацікавлених осіб (наприклад, хтось зі спадкоємців), незадоволена змістом заповіту, стверджуватиме, що заповіт не відповідав дійсній волі покійника.

Подібні справи, пов'язані з конвалідацією заповітів, які вчинені не відповідно до умов цивільного законодавства, поширені і на територіях, що знаходяться під владою України. До прикладу, можемо розглянути постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 511/1659/21 від 5 червня 2024 року.

Згідно зі ст. 219 ЦК України, у разі недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину, такий правочин є нікчемним. Суд може визнати подібний правочин дійсним у випадку, якщо буде встановлено, що він відповідав справжній волі особи, яка його вчинила, а нотаріальному посвідченню перешкождали обставини що не залежали від її волі. Звернення позивача з вимогою про визнання заповіту дійсним пов'язується з тим, що нотаріус не видає свідоцтво про право на спадщину за заповітом. Та зазначене не було підставою для визнання дійсним заповіту, посвідченим секретарем виконкому Єреміївської сільської ради Роздільнянського району Одеської області Назаренко Н. С. Позивач у випадку відмови в оформленні спадкових прав не позбавлений можливості пред'явити позов про визнання права власності на майно в порядку спадкування за заповітом. У позовній заяві ОСОБА_1 не зазначила підстав, на яких ґрунтується її позовна вимога про визнання заповіту дійсним. Доказів того, що спірний заповіт визнано недійсним або що він кимось не визнається, позивач не надав. Заповіт посвідчений секретарем виконавчого комітету Єреміївської сільської ради Роздільнянського району Одеської області Назаренко Н. С. зі слів ОСОБИ_4 у зв'язку з хворобою руки за її дорученням у її присутності та присутності секретаря виконавчого комітету Єреміївської сільської ради Роздільнянського району Одеської області Назаренко Н. С., текст заповіту підписано ОСОБОЮ_10. Заповіт повністю прочитано у голос заповідачем до його підписання у присутності запрошених ним свідків ОСОБИ_9 і ОСОБИ_7, які також його підписали. У заповіті зазначено місце і дата його складення, дату та місце народження заповідача. За таких обставин, рішення судів

попередніх інстанцій не відповідають вимогам закону та суперечать обставинам, що мають значення для справи [23].

Зважаючи на протяжність лінії фронту, населення, що перебуває у «сірій зоні» та кількості вчинених нікчемних правочинів, по завершенню воєнних дій можна очікувати значну кількість звернень до суду з ціллю конвалідації таких нікчемних правочинів, що призведе до перевантаження судів. Конвалідація правочинів перебуває виключно у юрисдикції судів і якщо зобов'язати сторони вчинених правочинів доводити об'єктивні чинники, внаслідок яких правочин не було вчинено належним чином та через які він став нікчемним, на суди суттєво зросте навантаження, адже кожна справа буде індивідуальною та потребуватиме детального аналізу. Отже виникає потреба у розробці механізму справедливого і швидкого розгляду таких справ для розвантаження судів.

На нашу думку, тут є можливим вибір одного з двох варіантів.

1. Зобов'язати сторони правочину, які мають на меті його конвалідацію, довести в межах судового розгляду об'єктивність причин, через які під час вчинення не було дотримано положень ЦК України та довести, що зміст правочину відповідає внутрішній волі усіх сторін, навіть тих, які на момент розгляду справи вже померли. Тоді суду потрібно буде вирішити, у який спосіб трактувати внутрішню волю померлих осіб. Це зробить конвалідацію правочинів, учинених у «сірій зоні», достатньо обґрунтованою, але значно підвищить навантаження на суди.

2. Ігнорування необхідністю доведення, що правочини були вчинені всупереч нормам ЦК України у зв'язку з об'єктивними причинами та, у випадках, якщо одна чи декілька сторін правочину померли – нехтування доведенням того, що зміст правочинів відповідав внутрішній волі всіх сторін правочину дозволяючи, або їх рідним, або у разі відсутності таких, суду взяти на себе відповідальність щодо вираження волі покійника. Тоді конвалідація правочинів без доказів, лише на основі того, що вони були вчинені у «сірій зоні» і тим, що усі сторони правочину згодні з його внутрішнім змістом, прискорить судовий процес і дозволить розвантажити суди. Оскільки у зв'язку з воєнним станом проблема неможливості для судів опрацювати всі наявні справи в межах термінів, встановлених законом, є особливо гострою і потребує негайного вирішення [24, с. 83], такий варіант вирішення проблеми здається доцільним.

Наразі у «сірій зоні» вчиняються правочини, нікчемність яких зумовлена недотриманням норм ЦК України внаслідок ведення воєнних дій. Після завершення воєнного стану, суди отримають чимало звернень щодо конвалідації нікчемних правочинів, учинених у «сірій зоні». Тому важливим є віднайдення порядку розгляду, який дозволить якомога швидше і справедливо виносити рішення у таких справах.

Реальність виглядає таким чином, що компромісним варіантом буде саме конвалідація судом нікчемних правочинів, вчинених у «сірій зоні», без перевірки того, наскільки чинники, що зумовили його нікчемність, мали об'єктивний характер. При цьому, у разі смерті однієї або декількох сторін правочину слід дозволити рідним небіжчика, а у разі відсутності таких – суду взяти на себе відповідальність щодо вираження прижиттєвої волі покійника чи покійників. Такий варіант має істотні переваги, серед яких, зокрема, розроблення універсального методу вирішення подібних справ, а, відповідно, від того і розвантаження судів та суддів.

2. Проблеми конвалідації правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях

На нашу думку, правочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях за українським законодавством, але з вимушеним порушенням деяких його положень (наприклад, без нотаріального посвідчення, письмової форми тощо), слід конвалідовувати на тих самих засадах, що й правочини, вчинені у «сірій зоні».

Головною відмінністю тимчасово окупованої території від «сірої зони» є те, що перша після окупації ворогом поступово переходила в «правове поле» або Російської Федерації, яка її окупувала, або самопроголошених «республік» незаконних терористичних угруповань. У такому разі, люди, які проживають на цих територіях, під час учинення правочинів, будуть керуватися законами вже не України, а країни-окупанта. Відповідно, виникає проблема юридичної оцінки таких правочинів.

Враховуючи позицію, викладену вище, оптимальним варіантом вважаємо зобов'язування учасників такого правочину, якщо він відповідає їх внутрішній волі, вчинити його повторно відповідно до вимог українського законодавства. Але якщо одна зі сторін правочину вже померла, або є громадянином країни-агресора та не повернеться до України, то повторне вчинення правочину за українським законодавством неможливе. Оскільки деякі території (частини Донецької та Луганської областей, а також Автономної Респу-

бліки Крим) перебувають в окупації з 2014 року і деяке майно кілька разів було відчужене за законами Російської Федерації, то логічним виглядає не просто укладення останнього з таких договорів після деокупації за українським законодавством, а переукладення й усіх попередніх договорів за українським цивільним законодавством.

Така ситуація зумовлює необхідність прийняття Закону, яким будуть визначені точні часові рамки (так званий «перехідний період»), у межах яких всі правочини мають бути переукладені за українським цивільним законодавством. У цьому ж законі слід визначити й інші аспекти проведення такої державної політики, зокрема, наслідки для тих правочинів, які не будуть вчинені повторно за українським законодавством. Зокрема, наслідками тут, на нашу думку, може бути визнання названих правочинів «такими, що не укладені / не вчинені». У випадку, якщо правочини стосувалися майна особи, то це майно, має бути або повернене у власність останньому власнику, який набув права власності на це майно відповідно до правил українського цивільного законодавства, або вилучене на користь держави.

Не виключені спроби кваліфікувати таке вирішення проблеми як «порушення приватних прав особи», чи як «втручання публічного права у приватне», але такі рішення є необхідними, оскільки забезпечать реінтеграцію тимчасово окупованих територій. Закріплення відповідних положень у Законі допоможе уникнути відмови від переукладення правочинів.

У випадках, коли правочини неможливо переукласти з об'єктивних причин (смертю однієї зі сторін тощо), логічним виглядає надання зацікавленими особами права звернутися до суду, який і прийматиме рішення щодо конвалідації або невизнання правочину. У зв'язку з тим, що на тимчасово окупованих територіях чимало правочинів були вчинені під тиском окупантів або їхніх поплічників, при розгляді справи щодо конвалідації правочинів, суд має дослідити докази того, що жоден із нинішніх і колишніх власників, включно до власників майна до моменту окупації, не передавали своє майно шляхом укладення договорів дарування, обміну, договорів купівлі-продажу тощо під тиском і що суть всіх правочинів, учинених щодо певного майна за час окупації, відповідала внутрішній волі сторін таких правочинів.

Є підстави припускати, що у процесі деокупації будуть траплятися випадки, коли зацікавлені особи навмисно будуть заявляти правоохоронним органам про вчинення майнових правочи-

нів під тиском і примусом. Так, не виключено, що громадянин України, який уклав майновий правочин щодо передачі свого майна у власність громадянину країни-агресора (наприклад, договір купівлі-продажу квартири громадянину Російської Федерації), після деокупації території на вимогу вчинити правочин повторно за правилами українського законодавства, може заявити, що угода була укладена під тиском і примусом (хоча це може не відповідати дійсності). Боротися з подібними випадками шахрайства мають правоохоронні органи. Збір доказів не тільки буде трудомістким для правоохоронців, а й стане додатковим навантаженням судів.

Слід також зазначити, що правочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях у відповідності до українського цивільного законодавства, але з недотриманням його певних положень, можуть бути конвалідованими судом за тією ж методикою, як і правочини, вчинені за українським цивільним законодавством, з порушенням деяких його положень, у «сірій зоні».

Підсумовуючи викладене, наголосимо, що всі правочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях за цивільним законодавством країни-агресора Російської Федерації чи незаконних терористичних угруповань «ДНР» і «ЛНР», за бажання сторін мають бути вчинені повторно за правилами українського законодавства.

Висновки. Одним з найбільш чутливих питань реінтеграції окупованих територій та «сірої зони» у правове поле України є реалізація особами, що мешкали на цих територіях, їх приватних прав, зазвичай, з недотриманням положень українського законодавства. На основі аналізу українського цивільного законодавства, судових прецедентів, а також з урахуванням того, що конвалідація є процесом надання недійсного, у першу чергу нікчемному, правочину статусу дійсного шляхом судового розгляду, пропонуються наступні рішення проблем, які при цьому виникають.

Слід враховувати, що нікчемність правочинів, учинених у «сірій зоні» зумовлюється недотриманням умов ЦК України, зокрема, щодо їх нотаріального посвідчення, письмової форми, державної реєстрації тощо. У випадку, якщо чинники недотримання положень ЦК України були об'єктивними (ведення воєнних дій, відсутність у «сірій зоні» нотаріуса тощо), рішення судів щодо конвалідації таких правочинів мають бути позитивним.

Запропоновані два варіанти судового розгляду справ щодо конвалідації нікчемних правочинів у «сірій зоні». По-перше, конвалідація здійсню-

ється судом, без перевірки того, якою мірою чинники, що зумовили їх нікчемність, мали об'єктивний характер та, нехтуючи внутрішньою волею учасників правочину, які на момент розгляду справи вже померли, дозволяючи, або їх рідним, або, у разі відсутності таких, суду взяти на себе відповідальність щодо вираження волі покійника та, керуючись виключно тим фактом, що правочин був вчинений у «сірій зоні». По-друге, детальний розгляд судами усіх об'єктивних чинників, які не дали учасникам змоги дотриматися вимог ЦК України під час вчинення правочину, особливо дослідження доказів того, чи зміст та суть правочину відображали волю учасників, зокрема тих, які на момент розгляду справи вже померли, (що зумовить зростання навантаження на суди).

Запропоновано шляхи конвалідації правочинів, учинених на тимчасово окупованих терито-

ріях, за законодавством країни-агресора Російської Федерації, або незаконних терористичних угруповань «ДНР» і «ЛНР». Доводиться доцільність прийняття Закону щодо зобов'язання переукладення всі правочинів за українським законодавством після деокупації та правових наслідків ігнорування цього. При цьому кожен правочин, учинений під час окупації, має перевірятися на відповідність його змісту внутрішній волі сторін, з метою встановити, чи не був правочин учинений під тиском чи примусом.

Проблема конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні» чи на тимчасово окупованих територіях, набуде особливої актуальності після деокупації. Порушена нами проблематика потребує подальших досліджень та обґрунтування внесення змін до правозастосовної практики та чинного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. The world hybrid war: Ukrainian forefront : monograph abridged and translated from Ukrainian / Volodymyr Horbulin (Ed.). Kharkiv : Folio, 2017. 158 p. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-01/GW_engl_site.pdf
2. Osmolovska Iu. Walking on fire: Demining in Ukraine. Bratislava : GLOBSEC, 2023. 28 p. URL: <http://surl.li/jrbcn>
3. Bailey R., Hird K., Harward K., Wolkov N., Barros G. Russian offensive campaign assessment. *ISW Press*. April 2, 2024. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-april-2-2024>
4. Міхалевська К. Конфіскація квартир і пільги для колоністів: як Росія змінює етнічний склад окупованих територій України. *LB.ua*. 4 червня 2024. URL: https://lb.ua/news/2024/06/04/616769_konfiskatsiya_kvartir_i_pilgi.html
5. Населення України. Херсонська обл. *Мінфін*. 21 березня 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/hersonskaya/>
6. Населення України. Запорізька обл. *Мінфін*. 21 березня 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/zaporozhskaya/>
7. Проект Закону про засади державної політики перехідного періоду від 09.08.2021 р. № 5844. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625
8. Dudás A., Hulmák M., Zimnioková M., Menyhárd A., Stępkowski Ł., Veress A., Hlušák M. Form of Contracts. *Contract Law in East Central Europe* : E. Veress (ed.). MiskolcBudapest : Central European Academic Publishing, 2022. P. 253–288. DOI: https://doi.org/10.54171/2022.ev.cliece_chapter8
9. Juhász Á. Interpretation and contractual intention : Some issues concerning the partial invalidity of the contract. *Multidiszciplináris tudományok*. 2002. Vol. 12. No. 3. P. 24–35. DOI: <https://doi.org/10.35925/j.multi.2022.3.3>
10. Коструба А. Правові механізми поновлення прав суб'єктів дефектних правочинів. *Право України*. 2014. № 9. С. 171–178. URL: <https://hal.science/hal-02548864/document>
11. Погребняк О. С. До питання про конвалідацію нікчемних правочинів. *Наше право*. 2015. № 3. С. 140–144. URL: <https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2015-3/NP-2015-3.pdf>
12. Нижний А. В. Конвалідація нікчемних цивільно-правових договорів, укладених з порушенням обов'язкової форми. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 4. С. 75–79. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/jur-2010-4/075-79.pdf>
13. Бус К. Поняття конвалідації недійсних правочинів в цивільному праві України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3(35). С. 84–90. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2023.03.084>
14. Давидова І. В. Категорія «правочин» в умовах рекодифікації цивільного законодавства: перспективи трансформації. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Вип. 27. С. 51–58. DOI: <https://doi.org/10.32837/prnuola.v27i0.681>
15. Ясечко С. В. Генеза поняття “правочин” у цивільному праві. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 80–87. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/429912.pdf>
16. Гринько С. Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 22–26. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.3>
17. Харитонов Є. О., Давидова І. В. категорії правочину: від римського negotium до «ІТ-правочину». *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 89–94. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/29/20.pdf>
18. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підруч. К. : Юрінком Інтер, 2009. 528 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/29/pidoprigora.pdf>
19. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
20. Синегубов О. В. Підстави конвалідації правочину. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 19–20 травня 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 47–50. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/8.pdf

21. Постанова Верховного суду від 18.07.2021 р. у справі № 305/1468/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99250624>
22. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 р. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF#Text>
23. Постанова Верховного суду від 05.06.2024 р. у справі № 511/1659/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119680798>
24. Давидова І. В., Білошкурський М. М. Деякі особливості нормативно-правового забезпечення медіації та діяльності медіаторів. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 51. С. 83–87. DOI: <https://doi.org/10.32782/chc.v051.2023.14>

Харитонов Євген Олегович, Білошкурський Микола Миколайович

Проблемні питання конвалідації недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні»

Вирішення проблеми конвалідації правочинів, вчинених на окупованих територіях та у «сірій зоні», є комплексним завданням, що потребує ретельного аналізу та узгоджених дій усіх гілок влади задля забезпечення правової визначеності, захисту приватних прав громадян та сприяння успішній реінтеграції територій після деокупації.

У статті дається правова оцінка та пропонуються алгоритми дій – у ході деокупації та реінтеграції – щодо реалізації процедури конвалідації правочинів, які були вчинені у «сірій зоні» та на окупованих територіях.

За результатами аналізу встановлено відсутність терміну «конвалідація» у чинному законодавстві, але виявлено його використання у практиці Верховного Суду як процесу надання недійсному, у першу чергу нікчемному, правочину статусу дійсного судовим рішенням.

Розглянуті особливості правового статусу так званої «сірої зони» та тимчасово окупованих територій. Доведено, що у зв'язку з активними воєнними діями у «сірій зоні», відсутністю постійної влади через зміну юрисдикції, дотримання чинного українського законодавства є неможливим з об'єктивних причин, у тому числі дотримання процедур нотаріального посвідчення, державної реєстрації правочинів тощо. Запропоновано заходи щодо конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні».

Пропонуються шляхи конвалідації правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях, згідно з законодавством країни-агресора або незаконних терористичних угруповань. Доведена доцільність прийняття Закону України щодо зобов'язання перевчинення (переукладення) всіх правочинів за українським законодавством після деокупації, а також правових наслідків ігнорування цієї вимоги.

Вирішення заявленої у статті проблеми конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні» або на окупованих територіях, відкриває можливості для правового забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій, що, у свою чергу, стане основою подальших розвідок авторів.

Ключові слова: правочин, договір, конвалідація, недійсний правочин, «сіра зона», судовий розгляд, тимчасово окуповані території, спадкування.

Kharytonov Yevhen, Biloshkurskyi Mykola

Problematic issues of invalid transactions convalidation made in the temporarily occupied territories and 'grey zone'

Addressing the problem of convalidation of transactions made in the occupied territories and the 'grey zone' is a complex task that requires careful analysis and concerted action by all branches of government to ensure legal certainty, protect the personal private rights of citizens and facilitate the successful reintegration of the territories after de-occupation.

The article provides a legal assessment and proposes algorithms for actions during de-occupation and reintegration, and for implementing the procedure of validation of transactions made in the 'grey zone' and in the occupied territories.

The analysis reveals that the term 'convalidation' is not used in current legislation, but it is used in the practice of the Supreme Court as a process of granting an invalid, primarily void, transaction the status of a valid court decision.

The authors examine the peculiarities of the legal status of the so-called 'grey zone' and the temporarily occupied territories. It is proved that due to active hostilities in the 'grey zone', absence of permanent authorities due to the change of jurisdiction, compliance with the current Ukrainian legislation is impossible for objective reasons, including compliance with the procedures of notarisation, state registration of transactions, etc. The authors propose measures to validate transactions made in the 'grey zone'.

The authors develop the ways of validation of transactions made in the temporarily occupied territories under the laws of the aggressor country or illegal terrorist groups. The authors prove the expediency of adopting a Law of Ukraine on the obligation to re-examine all transactions under Ukrainian law after de-occupation and the legal consequences of ignoring this.

The issue of validation of transactions made in the 'grey zone' or in the occupied territories raised in the article opens up new horizons for legal support of reintegration of the temporarily occupied territories, which will form the basis for further research by the authors.

Key words: transaction, contract, convalidation, invalid transaction, 'grey zone', court proceedings, temporarily occupied territories, succession.